

УДК 159.923.2: 159.955

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ЗАЛЕЖНО ВІД РОЗВИТКУ ЦІННІСНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

Зімовіна Т.Є., старший викладач
кафедри прикладної психології

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У роботі висвітлено проблему зв'язку особливостей розвитку творчого мислення та ціннісної сфери особистості в підлітковому віці. Представлені дані щодо специфіки ціннісної сфери сучасних підлітків, особливостей розвитку їхнього творчого мислення у різних системах навчання: традиційній та розвивальній Д.Б. Ельконіна – В.В. Давидова.

Ключові слова: *творче мислення, ціннісна сфера особистості, підлітковий вік, уява, креативність, система розвивального навчання Д.Б. Ельконіна – В.В. Давидова.*

В работе отражена проблема связи особенностей развития творческого мышления и ценностной сферы личности в подростковом возрасте. Представлены данные относительно специфики ценностной сферы современных подростков, особенностей развития их творческого мышления в разных системах обучения: традиционной и развивающей Д.Б. Эльконина – В.В. Давыдова.

Ключевые слова: *творческое мышление, ценностная сфера личности, подростковый возраст, воображение, креативность, система развивающего обучения Д.Б. Эльконина – В.В. Давыдова.*

Zimovina T.E. FEATURES OF CREATIVE THINKING IN ADOLESCENCE DEPENDING ON PERSONALITY VALUES SPHERE DEVELOPMENT

The problem of the relationships between creative thinking development features and values sphere of personality in adolescence is reflected in the article. The data concerning the specifics of values sphere of contemporary adolescents, features of the creative thinking development in different education systems (the traditional education and D.B. Elkonin – V.V. Davydov developing education) are presented.

Key words: *creative thinking, values sphere of personality, adolescence, imagination, creativity, system of D.B. Elkonin – V.V. Davydov developing education.*

Постановка проблеми. Система цінностей особистості є основою поведінки людини в соціумі; саме цінності визначають, який вибір буде зроблено у тій чи іншій ситуації, що буде вирішальним у стосунках, роботі та ін. Ціннісні орієнтації визначають генеральну лінію життя людини [1]. Водночас питання про вплив цінностей на інші, зокрема творчі прояви особистості залишається невирішеним. Цікавим стає те, чи визначає становлення системи ціннісних орієнтацій розвиток творчого мислення. Вирішенню саме цього питання й присвячена дана стаття. Також важливим є постійний моніторинг системи цінностей молоді, яка постійно змінюється в умовах стрімкого розвитку людства.

Аналіз публікацій. Дослідники (Л.І. Анциферова, О.Г. Асмолов, І.Д. Бех, Л.І. Божович, В.В. Давидов, О.І. Зімовін, О.М. Леонтьєв, А. Маслоу, В.О. Моляко, К. Роджерс) [3; 5] погоджуються з тим, що саме творчість є основою оволодіння людиною своїм майбутнім, самостійного прийняття рішень, волевиявлення, усвідомлення відповідальності перед собою, колективом, суспільством та ін. Виокремлюються мотиваційні, емоційні, особистісні кореляти креативнос-

ті [2]. А. Маслоу розглядає творче ставлення до дійсності як характеристику особистості, що самоактуалізується [4]. Тобто ми можемо казати про аксіологічний аспект творчості, творчі цінності, які будуть визначати прояви творчого мислення.

Аналіз психологічних підходів до проблеми творчого мислення (А. Адлер, М. Вертгеймер, Дж. Гілфорд, В.В. Давидов, А. Маслоу, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, К. Роджерс, Б.М. Теплов, Е. Торанс, М.О. Холодна) дозволив нам виокремити його основні компоненти: аналіз, рефлексія, планування, уява, гнучкість, оригінальність, розробленість та побіжність [6]. Тільки охоплення комплексу компонентів забезпечує можливість отримання картини розвитку творчої особистості.

Отже, виявлення зв'язку розвитку творчого мислення та цінностей особистості у підлітковому віці (віці у якому починається інтенсивне формування світогляду, моральних переконань, принципів та ідеалів, системи оціночних суджень, становлення я-концепції, розвиток рефлексії та ін.) є актуальною проблемою сьогодення.

Постановка завдання. Мета статті – представлення результатів емпіричного

дослідження особливостей зв'язку розвитку творчого мислення та ціннісної сфери особистості в підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні зв'язків між проявами творчого мислення та цінностями підлітків було використано такі методики: для оцінки розвитку компонентів творчого мислення – короткий варіант тесту Торанса «Завершення картинок», батарея методик А.З. Зака, методика вивчення уяви С. Медніка, опитувальник креативності Джонсона в модифікації О.Є. Тунік; для вивчення ціннісної сфери особистості – must-тест П.Н. Іванової, О.Ф. Колобової. Для встановлення значущості розбіжностей між учнями класів з різними системами навчання використовувалася U-критерій Мана-Вітні, для обчислення рівня та значущості зв'язків між показниками творчого мислення та цінностей – кореляційний аналіз за Спірменом.

У дослідженні взяли участь учні 7-9 класів шкіл з системою розвивального навчання у кількості 127 осіб. Контрольну вибірку склали учні 7-9 класів школи з традиційною системою освіти загальною кількістю 62 особи.

Почнемо з характеристики цінностей підлітків. За результатами аналізу відповідей підлітків за методикою must-test у системі розвивального навчання були виявлені такі цінності: цінність свободи та рівності у суспільстві, цінність безпеки, служіння людям (турбота про рідних), влада та авторитарність, популярність, автономія та незалежність, матеріальні цінності, цінність духовного розвитку, особистісний розвиток, цінність здоров'я, любові, привабливості, задоволення, цінність міжособистісних відносин та спілкування, релігійність, цінність навколишнього світу, турбота про природу. Також серед висловлювань підлітків за методикою must-test слід зазначити вираженість цінності «підпорядкування правилам». Якісний аналіз ціннісної сфери за методикою must-test показує, що підлітки в системі розвивального навчання мають більш усвідомленні («я неодмінно повинен вчитись, бо це знадобиться мені в майбутньому»), глибокі цінності. Вони ставлять перед собою більш далекоглядні цілі. Їхні цінності більш узагальнені, спрямовані як на соціальну сторону життєдіяльності, так і на внутрішній розвиток.

Характерні відповіді учнів шкіл з системою розвивального навчання на питання «Я неодмінно повинен»: «вірити в свої сили»; «внести щось нове в своє життя»; «допомагати тим, хто потребує допомоги»; «бути відвертим в почуттях»; «бути відвертим з усіма людьми, яких я знаю»; «воло-

діти волею»; «володіти терпінням»; «стати більш спокійною та серйозною»; «розуміти людей»; «не ображатися по дурницях»; «самостійно вирішувати свої проблеми»; «не соромитися правди перед близькими»; «допомагати близьким» та ін.

На питання «Жахливо, якщо...» характерні відповіді підлітків в системі розвивального навчання такі: «людина байдужа до всього»; «люди не усвідомлюють помилок»; «нехтувати інтересами інших для досягнення своїх цілей»; «слабкості одних відбиваються на інших»; «я хоча б на одну секунду помру в душі»; «втрачу близьких людей»; «в цілому світі не зможу знайти своє місце»; «в мене не залишиться друзів» та ін.

Характерні відповіді на питання «Я не можу терпіти...»: «брехню, удаваність, коли я відчуваю жалобу до жорстокої людини»; «коли ображають мене чи моїх друзів»; «коли хтось ставить себе вище інших»; «коли люди п'ють чи курять»; «людина бреше в обличчя».

У системі розвивального навчання серед учнів підліткового віку переважають цінності особистісного зростання, міжособистісних відносин та духовні цінності. Також в ціннісній сфері виділяються такі цінності як незалежність, автономія та любов. Зважаючи на особливості підліткового віку, перевага надається встановленню міжособистісних контактів та особистісному зростанню, яке відображається в постановці цілей щодо закінчення навчальних закладів, пошуку гідної роботи, в деяких випадках – в удо-сконаленні себе у вже вибраному напрямі майбутньої діяльності.

Якісний аналіз ціннісної сфери за методикою must-test у традиційній системі навчання показує, що підлітки мають цінності, пов'язані з реалізацією конкретно-побутових цілей («я неодмінно повинен дочекатись закінчення уроків»; «не забути купити хліба, пограти в комп'ютерні ігри», «я не можу терпіти молочні продукти»), та недиференційовані, неосмислені цінності («я не можу терпіти те, що мені не подобається», «я неодмінно повинен займатись тим, що мені знадобиться у майбутньому»).

Характерні відповіді підлітків в традиційній системі освіти на питання «я неодмінно повинен...»: «прожити своє життя так, як я сам хочу»; «піти на урок української мови»; «піти сьогодні гуляти»; «нічого не робити»; «отримати гарну оцінку»; «перевдягнути-сь»; «піти на футбол»; «допомагати батькам, закінчити школу»; «зробити всі уроки на сьогодні»; «прибрати в домі та винести сміття»; «піти в ліс назбирати дощовиків»; «стати нормальною людиною»; «влаштуватись на роботу».

Характерні відповіді на питання «жахливо, якщо...»: «я погано складу іспити»; «не вступлю до університету»; «в мене не буде телебачення»; «буду сидіти на останній парті»; «я буду жахливою людиною»; «в мене не буде грошей»; «щось трапиться з рідними»; «потраплю до в'язниці».

Характерні відповіді на питання «Я не можу терпіти...»: «коли наді мною сміються»; «коли не дають грошей»; «коли мене дражнять»; «коли на мене кричать»; «коли заставляють щось робити»; «групу «Ранетки»; «рекламу»; «свою однокласницю»; «школу»; «дош»; «коли я їду в громадському транспорті».

Ціннісна сфера підлітків у традиційній системі освіти представлена високими показниками цінностей особистісного зростання, міжособистісних відносин, задоволення, позитивних відносин з рідними та автономії. Так, багато учнів системи традиційного навчання ставлять перед собою цілі щодо закінчення школи, вступу до технікумів та університетів. Виділяється багато конкретно-побутових цілей, щодо отримання гарної оцінки, вивчення певних предметів, здачі іспитів і т. п. Наприклад: «я неодмінно повинен отримати гарну оцінку»; «доробити тест»; «вступити до військового ліцею», «гарно закінчити школу», «зробити всі уроки на сьогодні».

Значення для них має також насолода, задоволення, відпочинок та комфорт. Наприклад: «я неодмінно повинен пограти в футбол»; «піти сьогодні гуляти», «пограти в комп'ютерні ігри»; «відпочивати», «жахли-

во, якщо...»: «я не вийду на вулицю»; «підеш»; «зламається комп'ютер».

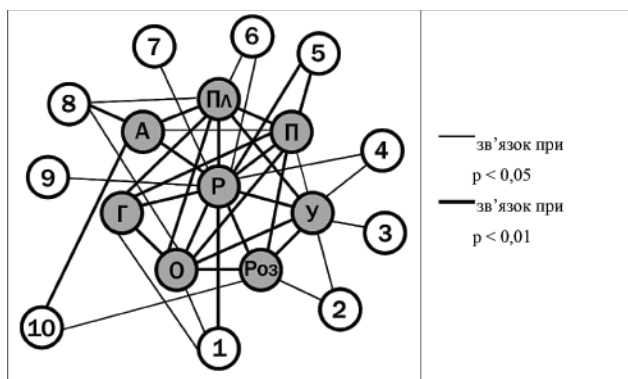
Також у ціннісній сфері підлітків в системі традиційного навчання виділяється цінність, пов'язана з відносинами з батьками, вона відрізняється страхом їхньої втрати, та прагненням допомогти і слухатись. Наприклад: «я неодмінно повинен допомагати батькам»; «слухатись батьків», «жахливо, якщо батьки загинуть, помруть» та ін.

Таким чином, для підлітків системи розвивального та традиційного навчання цінності мають особистісне зростання, міжособистісні стосунки, автономія, що характерно для підліткового віку. Але в ціннісній сфері спостерігається як якісні, так і кількісні відмінності за такими цінностями, як духовність, моральні якості особистості, влада, здоров'я, любов, привабливість. Серед підлітків системи розвивального навчання виділяється цінність навколишнього середовища, а серед підлітків традиційної системи освіти – цінність підпорядкування правилам.

Загалом слід відзначити, що цінності підлітків, які навчаються за системою розвивального навчання, більше орієнтовані на внутрішній світ, цінності підлітків, які навчаються за традиційною системою – на зовнішній. Цей факт узгоджується з закономірностями розвитку ідеалів, які було виявлено О.К. Дусавицьким. Дослідник розумів під ідеалом моральний зразок, еталон, який слугує мотивом пере творчої діяльності суб'єкта [2, с. 117].

На нашу думку, ідеал виникає на перетині ціннісних орієнтацій, утворюючи своєрідне їхнє ядро, інтегральний вузол. Цим пояснюється схожість отриманих дослідником результатів стосовно розвитку ідеалів підлітків у традицій та розвивальній системі освіти. Так, в учнів шкіл розвивального навчання починаючи з 7-го класу поступово здійснюється перехід від ідеалу як образу конкретної людини (носія, транслятора, втілювача цінностей) до ідеалу як самоздійснення, реалізації основних життєвих цілей, сенсу життя, змінюється рівень узагальнення та змісту ідеалу. О.К. Дусавицький відзначає: «У цих класах ідеал з'являється як результат внутрішньої напруженої роботи індивіда, його морального пошуку, є відображенням процесів його реальної життєдіяльності і дійсно виконує найважливішу регулюючу функцію в особистості» [2, с. 121]. На відміну від класів розвивального освіти, у класах із традиційним навчанням для більшості підлітків ідеалами є деякі зовнішні зразки поведінки, конкретні або збірні.

Для дослідження розвитку творчого мислення були використані методики на

Рис. 1. Зв'язок творчого мислення з розвитком ціннісної сфери особистості

Примітка:

1 – автономія; 2 – любов; 3 – міжособистісні відносини; 4 – підпорядкування правилам; 5 – влада та авторитарність; 6 – духовність; 7 – безпека; 8 – привабливість; 9 – особистісне зростання; 10 – здоров'я; Р – рефлексія; А – аналіз; Пл – планування; П – побіжність; У – увага; Роз – розробленість; О – оригінальність; Г – гнучкість

виявлення розвитку аналізу, рефлексії, планування, уяви, гнучкості, оригінальності, розробленості та побіжності. В даній роботі ми не будемо докладно розглядати особливості проявів тих чи інших показників окремих компонентів творчого мислення. Матеріали щодо цього питання окремо представлені в роботах автора [5, 6]. Ми переходимо до основної задачі нашої статті, розгляду зв'язку творчого мислення з розвитком ціннісної сфери особистості підлітків.

Для демонстрації наявних зв'язків творчого мислення із ціннісною сферою особистості наведена кореляційна плеяда (рис. 1).

Показник аналізу як компонента творчого мислення має зворотно пропорційний зв'язок з рівнем вираженості цінності здоров'я при $p < 0,01$. Вміння аналізувати явища, розкладати його на складові частини пов'язано з низьким рівнем турботи про своє здоров'я. Більша усвідомленість процесів, що відбуваються в людському організмі, призводить до меншої стурбованості за своє життя та життя близьких людей. Високий рівень розвитку аналізу знижує тривогу раптово захворіти або не мати змоги виликуватись.

Рефлексія прямо пропорційно пов'язана із цінностями безпеки ($p < 0,05$), влади та впливу ($p < 0,01$), духовністю ($p < 0,01$), привабливістю ($p < 0,01$) та зворотно пропорційно пов'язана з цінністю особистісного зростання ($p < 0,05$) і підпорядкування правилам ($p < 0,05$). Високий рівень розвитку рефлексії в сучасному світі, надає можливість осмислювати складність процесів, що в ньому відбуваються, розуміти недосконалість багатьох світових систем, що може призвести до раптових небезпечних ситуацій, або катаклізмів з якими важко впоратись. Так, чим вище рівень розвитку рефлексії, тим значніше місце в системі цінностей займає цінність безпеки.

Високий рівень розвитку рефлексії, осмисленості свого життя, попереднього досвіду пов'язаний з духовними цінностями людини, цінностями внутрішнього розвитку особистості. Чим вище рівень розвитку рефлексії, тим сильніше підлітки цінують такі характеристики, як: чесність, відповідальність, вміння вибачати, вміння здійснювати вчинок, доброта, порядність та ін. Отже, розвиток рефлексії напряду пов'язаний із формуванням моральних цінностей особистості.

Чим вище рівень рефлексії, тим вища цінність влади та авторитарності, небажання підкорюватись правилам. Також підлітки з високим рівнем розвитку рефлексії мають в системі цінностей цінність привабливості,

бажання подібатись іншим, що може бути пов'язано з віковими характеристиками: переходом до нового типу ведучої діяльності (інтимно-особистісного спілкування), а отже, важливості встановлення міжособистісних контактів. Саме в підлітковому віці учні починають велику увагу приділяти своїй зовнішності, що позитивно корелює з розвитком рефлексії.

Рефлексія має зворотний зв'язок із цінністю особистісного зростання. Тобто учні з високим рівнем розвитку рефлексії меншу увагу приділяють вирішенню кар'єрних питань, таких як закінчення школи, вступ до вищого навчального закладу. Це можна пояснити тим, що в системі цінностей підлітків із високим рівнем розвитку рефлексії переважають цінності внутрішнього зростання особистості, розвитку моралі та духовності, тому вони незначну увагу приділяють соціальному розвитку людини.

Планування має позитивний зв'язок з цінностями духовності ($p < 0,05$), привабливості ($p < 0,05$). Уява прямо пропорційно пов'язана з цінностями привабливості ($p < 0,05$), міжособистісного спілкування ($p < 0,05$) та зворотно пропорційно – з цінністю слідування правилам ($p < 0,05$). За методикою Туник уява позитивно корелює з цінностями духовності та любові при $p < 0,05$.

Чим вище рівень розвитку уяви, тим більшу увагу підлітки приділяють цінностям привабливості та міжособистісного спілкування. Це знов підтверджує дані про те, що уява в підлітковому віці, виходячи на новий рівень свого розвитку, найчастіше переходить до «інтимної сфери» і стає суб'єктивною формою мислення [6]. Підліткам, у яких уява перебуває на високому рівні розвитку, також притаманні цінності любові та духовності. Чим вище рівень розвитку уяви, тим більше цінність відвертості почуттів, бажання любити та бути коханим; вище цінність таких особистісних характеристик як доброта, чесність, вміння зробити вчинок та ін.

При високому розвитку уяви як компонента теоретичного мислення підлітки прагнуть до самостійності, на перший план виходять власні переконання та цілі, а не завдання або правила, які встановлюють інші. Так, чим вище рівень розвитку уяви, тим нижче цінність слідування правилам.

Побіжність мислення позитивно корелює з цінністю влади ($p < 0,05$). Чим вище рівень розвитку побіжності мислення, тим вище значення цінності влади та авторитарності. Гнучкість має позитивний зв'язок із цінністю автономії ($p < 0,05$). Чим вище рівень розвитку гнучкості мислення, тим вище цінність автономії та незалежності, бажання

бути самостійним у своєму виборі та діях. Оригінальність мислення також пов'язана з цінністю автономії ($p < 0,05$) та цінністю привабливості ($p < 0,05$). Розробленість має позитивний зв'язок з цінностями любові ($p < 0,05$) та привабливості ($p < 0,05$).

Так, компоненти творчого мислення – побіжність, гнучкість, оригінальність – позитивно пов'язані із цінностями самостійності, незалежності, бажанням робити власний вибір, а оригінальність і розробленість – із цінністю привабливості. Чим вище рівень розвитку оригінальності та розробленості, тим вище цінність привабливості, бажання подобатись, гарно виглядати, бути охайними та бачити таке ставлення в інших людях.

Ризик прямопропорційно пов'язаний з мотивацією до успіху ($p < 0,05$). Рівень розвитку цікавості мислення прямопропорційно пов'язаний з цінностями духовності ($p < 0,05$), любові ($p < 0,05$) та мотивацією до успіху ($p < 0,05$). При високій мотивації до успіху, підлітки мають також високий рівень розвитку ризику мислення, схильність до самостійного вирішення складних завдань та високий рівень цікавості, прагнення до пізнання нового.

Складність має позитивний зв'язок з цінністю духовності ($p < 0,05$). Прагнення до вивчення складних явищ, цікавість при виконанні важких завдань може перерости в прагнення до внутрішнього пізнання людського світу, до пошуку власних моральних цінностей.

Висновки. З наведеного вище можна зробити висновок, що творче мислення має цілу низку позитивних зв'язків із розвитком цінностей автономії, любові, міжособистісних стосунків, влади та авторитарності, духовності, безпеки, привабливості. Крім того, розвинене творче мислення підлітків зворотно корелює з цінностями здоров'я, підпорядкування правилам, особистісного зростання в суспільній сфері.

Таким чином, людина з розвиненим творчим мисленням має цінності, притаманні особистості, що самоактуалізується; саме вони формують ядро креативного ставлення про яке писав А. Маслоу. У той

самий час отримані результати узгоджуються із закономірностями розвитку ідеалів, описаними О.К. Дусавицьким, у цьому сенсі ми можемо розглядати ідеал як місце перетину ціннісних орієнтацій особистості, своєрідне їх ядро, інтегральний вузол.

Індивіди з більш низьким рівнем розвитку показників творчого мислення чутливі до впливу маніпуляцій, авторитету, на перший план ставлять не власний внутрішній розвиток, а соціально прийнятні стандарти в різних сферах.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці уявлень про динаміку творчих цінностей особистості протягом життя, їх вплив на її ефективність у професійній діяльності, побудові міжособистісних стосунків і т. д.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Громова Е.М. Ценности личности как основа жизненной и профессиональной стратегии / Е.М. Громова, Д.И. Беркутова, Т.А. Горшкова // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 2. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=9042>.
2. Дусавицкий А.К. Развитие личности в учебной деятельности / А.К. Дусавицкий. – Харьков, 2008. – 216 с.
3. Зімовін О.І. Параметри, показники та кореляти креативності / О.І. Зімовін // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Психологія». – 2014. – Вип. 53. – № 1095. – С. 16-20.
4. Зімовін О.І. Рефлексія та креативність як чинники саморозвитку особистості / О.І. Зімовін // Проблеми сучасної психології. – 2016. – №. 32. – С. 138-153.
5. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.ukrweb.net/books/masla01/>.
6. Самулевич Т.Е. Развитие личности и творческого мышления в подростковом возрасте в системе развивающего обучения / Т.Е. Самулевич // Вестник Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, серия «Психология». – 2009. – № 902. – С.259–262.
7. Самулевич Т.Е. Особенности развития творческого мышления подростков в системе развивающего обучения / Т.Е. Самулевич // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Психологія». – 2011. – Вип. 46. – № 959. – С.162–165.